

דפי יומן של נערים – מעפילי "אקסודוס"

יצחק גנוז

קבוצת הנוער "ניצוץ" – אירגונה של קבוצת ילדים לאחר השואה והגעתם ארצה

באביב 1946 הגענו מרוסיה עם זרם ה"רפטריאציה" לפולניה לעיר שצ'צ'ין. היינו קבוצה קטנה של יהודים-פולנים שחזרו בשיירת קרונות ארוכה למולדתם. העיר בה נולדתי ברוסיה הלבנה, בה עברו שנות ילדותי עד לגיל שלוש עשרה, היתה חרבה. לא עצרנו בה ואף לא רצינו לבקר שם. ידענו כי כל קרובינו, ידידינו ומכרינו נטבחו על-ידי הנאצים ובתינו הפכו למאכלת אש. כל מאווינו היו להגיע לארץ-ישראל. תקוה שפיעמה בנו עוד משחר ילדותנו וחיזקה אותנו בשנות הרעב, עבודת הפרך והכפור בסיביריה. הודות לאמי ז"ל לא נפרדנו כל שנות המלחמה ועברנו את כל הסבל ביחד, אמי ז"ל, אחי ישראל ז"ל ואחותי חיה תבל"ח.

כבר ביום הראשון לבואנו לשצ'צ'ין, נודע לנו שקיימים מקומות בעיר בהם מתרכז נוער יהודי שמגמת פניו לעלות לארץ. "קיבוץ" כזה, מטעם "גורדוניה", נמצא ברחוב סטראיסלבה.

למחרת השכם בבוקר, הלכנו לשם, קבוצה קטנה של צעירים שהגיעו אתנו מרוסיה. המפגש הראשון עם נוער יהודי שהתרכז באותו בניין לבנים שעמד בין הריסות, לא ישכח מלבי. הבית היה נעול מסביב כאמצעי נגד פורעים פולנים, אך בתוכו נשטפנו פתאומית בזרימת חייס חדשים, אמונה ותקוה גדולה שבקעו מכל חדר ופינה. הבשורה בפניה עמדנו והאביב שבחוץ הרנין לבבות במסדרונות האפורים של הבית ובנוסף לכך, הרי כאן אוכל לשובע לחם ככל שאחפוך.

"איך נעשית מדריך?" נשאלתי ברבות הימים.

בעברי במסדרון ליד החדר שאמור היה להיות מזכירות, שמעתי צלילי השפה העברית ומשחו זע בי פנימה. הסיתי אחזני לעבר הדלת הפתוחה למחצה, וגדל אשרי, בהרגישי שהדיבורים מובנים לי. לשאלה שהופנתה אלי בידיש על-ידי גבר גבוה ורזה, עניתי לפליאתו הגדולה בעברית.

עוד לפני פרוץ המלחמה הספקתי לסיים שש כיתות של בית ספר עברי עממי "תרבות". אבי היה מורה לעברית ובבית שלטנו יפה בשפת. ביחמתו של המנהל (ברוך שטרנברג הי"ד. לפי מיטב ידיעתי לא נשאר אף אחד בחיים ממשפחתו העניפה), התארגנה בבית הספר אגודת "בני יהודה". כל אחד מחבריה התחייב לדבר רק עברית. "בשבתך בביתך ובלכתך בדרך, ובשכבך ובקומך". דבר זה הוא פרק פלאי בסיפור תחייתה של השפה העברית, חזרש עיון לכשעצמו.

האדם שפנה אלי הזמין אותי פנימה. על דש בגדו היה צמוד תג של "גורדוניה". לאחר שיחה קצרה סיפר לי שלילדים ולבני הנוער המגיעים מדי יום ביומו למעון, אין מדריך, ודרוש מי שידריכם, יחנכם וידאג להם. "אנא קבל את זה על עצמך". לא היססתי לרגע. "יש לתת שם לקבוצה" אמר מהורוהו. ולאחר רגעים ספורים הוסיף "אולי ניצוץ". נזכרתי בקטע משירו של פושקין שידעתי בעל פה: "מניצוץ תהיה להבה" ומילמלתי "שם יפה, יפה מאד". כך נולדה קבוצת "ניצוץ".

בחדווה, בהתלהבות רבה ובמסירות אין קץ, נרתמתי לעבודה ויחד עמי אחותי חיה שטיפלה בבנות ובענייניהן וכן בקבוצת הילדים הצעירה יותר. נסלתי את הטיפול בבוגרים ובהם בני נוער שהיו כמעט בגילי. והמלאכה רבה. שמירה על סדר יום קפדני, שיחות, לימודים, ניקיון, שירה ותרגילי סדר. במעון לא היה אף ספר וגם לא נייר כתיבה. את מה שלמדתי פעם בבית הספר העברתי לתלמידי, שכמוני היו צמאים לחדש ולבשורה הגדולה שהתדפקה על דלתנו. ברוסיה לא היה עמי אף ספר עברי פרט לסידור תפילה. אך זכרוני לא בגד בי באשר לגירסא דינקותא.

העבודה היתה רבה. משעת בוקר מוקדמת עד מאוחר בלילה – למרות שכולנו היינו מורעבים, וללא לבוש מתאים. במיוחד הכביזו החיכוכים בין החברה עד שמצאו ביניהם לשון אחידה ומשותפת. זכרוני ריב בין שני אחים קטנים, כבני עשר, שישנו באותה מיטה (לא היו מספיק מיטות). בלילה היה אחד מהם עובר למיטתי ורוטן: המדריך! איתו אי אפשר לחיות, הוא אח מופרע.

רוב הבנים ואני בתוכם, ישנו באולם אחד גדול. השמירה על פתח הבית היתה בכל שעות היממה. שמועות על רציחות יהודים על-ידי פולנים הגיעו אלינו מדי יום. גם הרצח ההמוני בעיר קילצ'ה. חיכינו בקוצר רוח לעליה.

אמרנו – עליה. היינו אופטימיים למדי. חשבנו שהדרך לארץ תהיה קצרה. חלומנו קרוב להתממש ("הגשמה" – מילה שנקלטה מהר בפי החברה). אך המציאות היתה שונה מהחלום.

סוף-סוף הגיע הזמן ובבוקר אחד יצאנו לתחנת הרכבת כדי להגיע לוורוצלב. הייתי מודע לאחריות המרובה שהוטלה עלי, כחמישים ילדים ובני נוער, למסע בודדים שאינן מודעות לי. היות והיינו שלושה בני משפחה בקבוצה, איפשרו גם לאמי להצטרף

אלינו. כמרכן הצטרפו אישה נוספת שלה שתי ילדות בקבוצה וחבר מקבוצה בוגרת, אברהם שר שהיה לנו לעזר.

בלילה הראשון הסתופפנו באחד המבנים שבתחנת הרכבת של פוזנן, מצפים לרכבת בוקר שתובילנו לוורוצלב וחודים מעיניהם תבולשות של הפולנים. צעדה ארוכה ברחובות החורים של ורוצלב ביום גשם שוטף וקר. לילה באחד הבתים שם איש "הבריחה" מצווה עלינו "להתפרק" ממעט חפצינו ואנו יוצאים משם בטרם הנץ השחר כשבידנו המעט שבמועט: מגבת, חולצה, חתיכת סבון...

לפנות בוקר הנענו לקלאבסקו, עיירה סמוכה לגבול הצ'כי. שם נגרמה לילדי ולי אחת האכזבות המרות וכאב רב. איש "הבריחה" האחראי לנקודת האיסוף (בית של שתיים-שלוש קומות) דרש ממני להיפרד מעשרה ילדים. הוא טען לפני, שהלילה נצא לכיוון הגבול, ושבמשאית שתיקח אותנו לא יהיה מקום לכולם. "בעוד מספר שעות, סמוך לגבול, תפגוש אתם." נעתרתי לו בלב כבד מאד.

עם רדת החשיכה, הגיעו לבנין מאות אנשים מבוגרים עם חבילות ומזוודות וכן מספר משאיות. הצפיפות בתוך המשאית בה נסענו באותו לילה בלתי נשכח, היתה איומה.

במסע רגלי ארוך, מייגע, בשיירה ארוכה, צעדנו לתוך הלילה בשטח הררי בתוך יערות. חיפשתי את הילדים שהופרדו מאיתנו, אך לא מצאתים וכאב מר כירסם בלבי. לעומת זה צעדו אתנו אנשים רבים ועל כתפיהם חבילות ומזוודות. לא נותר לנו אלא להיעתר לבקשתם ולעזור לשאת משאם.

הגענו לעיירה זאכוב, והמשכנו למחנה כליובטון ליד פראג. התגוררנו כולנו בצריף אחד כשבועיים, ואני מסתת רגלי מדי יום בזימו אל בניין הסוכנות היהודית שבבירה הצ'כית, עצבני ומזוכך, דורש שימצאו את הילדים. עושה דרכי ברנל כי אין לי כסף לשלם בעבור נסיעה בחשמלית. אני טוען טענתי בפני הפקידים ומאיים שלא נזח מתוך תחומי מחנה כליובטון בלעדי הילדים שנלקחו ממני והמחנה משמש רק לצרכי מעבר. בסופו של דבר מאתרים אותם בעיר בראטיסלבה ואנו נפגשים במקרה ברחובות פראג ההומים. שמחה ובכי אופפים אותנו.

הדרך נמשכת לילות ונקודות מעבר: אש, ראהו, גבול צ'כיה-גרמניה שהיה ממושכת במחנה עקורים (D.P.), של העיר הוף. משם נסענו לבאד רייכנהאל. נאמר לי על-ידי האיש שנשלח מטעם "הבריחה": "תגיעו למחנה מסודר ומשם כבר לארץ."

במחנה העקורים של באד רייכנהאל מצאנו מנוחה ארעית. שיכנו אותנו לא בבניינים שבמחנה, שכפי שנאמר לי כבר תפוסים, אלא באחד מצריפי העץ שמתוצה לו. עזובה גדולה שררה בצריף. החלונות, הדלתות והאינסטלציה שבורים והרוסים. אך כאן רווח לנו מהדרך והתחלנו להתארגן. הנוער המבוגר פינה את האשפה וההריסות. תיקנו את מה שאפשר היה לתקן. האמהות והבנות המבוגרות אירגנו את המטבח. החלה עבודה

תרבותית. שיחות, לימודים, בית ספר. בליל שבת – עונג שבת, חיה, אברהם שר, האמהות – משקיעים מכוחם ומרצם.

בבוקר אחד, בעודי ישן על שולחן שבחדר אותו יעדנו למחסן ולמזכירות, וטפחת יד אבהית מעירה אותי. לפני עמדו שני אנשים. אחד מהם במדי הבריגדה היהודית. היה זה צבי גרשוני והשני – ישראל זילבר. שניהם מההנהגה הראשית של "נוחם" (נוער חלוצי מאוחד) במינכן. הראשון, איש קיבוץ ניר-עם. חיבה וחביבות גדולה שפעה מהם. אותו יום הם נשארו במחיצתנו עד שעת לילה מאוחרת. הדגשתי שיש מי שדואג לנו.

במשך קיץ 1946 היינו בבאר רייכנהאל. סדר החיים, הבעיות שהתעוררו, קשיי ההסתגלות בתחומי המחנה – כל זה חומר לפרקים נפרדים. הסתיו הגיע. הגג דולף. קור עז ורוחות חודרות פנימה. אין מספיק מצעים, חסר ביגוד. המצב הופך קשה מנשוא.

בבוקר גשום וקר הגיע אלינו גרשוני. הוא סיפר לי על המעון בבירוש גמייך והציע לי שנעבור לשם. "תהיה לך שם בעיה" אמר. "שם דוברי הונגרית, אך אני סומך עליך שתדע להתגבר על זה." קבלתי את הצעתו בשמחה רבה ולמחרת "זזנו" לשם. המעון בבירוש גמייך היה גן עדן לעומת מה שהכרנו עד כה. החדרים, השירותים, המיטות, המקלחות, חדר האוכל – כמו עולם חדש נתגלה לנו. עשינו היכרות עם המדריכים, עם מנהל המעון. אירגנו מחדש את הלימודים, השיחות, סדר היום. אך כאן צצה בעיה שלא חזיתי קודם לכן את ממדי חומרתה. החל מהמנהל הקפדני של המעון (ואמרחי את זה בעדינות רבה) עד לטבח, כולם מדברים רק הונגרית, ואנחנו כמו זרים בבית שהועד גם לנו.

הילדים ובני הנוער באים אלי בטענות שמקפחים אותם בכל השטחים. לא משתפים אותנו בכלל בבעיות של המעון. אברהם שר שעשה יחד אתי את הדרך משצ'צ'ין עד הנה, והשקיע כה הרבה באירגון הקבוצה, לא סבל את האווירה המדכדכת אליה נקלענו, והסתכסך תכופות עם מנהל המעון. הלה גירש אותנו מתחומי הבית כאב וצער היה מנת חלקנו כשנאלצנו להיפרד.

ניחמתי את החברה ככל שיכולתי. נעבור את החורף ובאביב יגיע תורנו לעליה. עבדתי קשה ובמתח רב באותה תקופה. לימדתי גם את הילדים יוצאי הונגריה ונקשרו בינינו יחסי ידידות עמוקים. כמו כן עם אחדים ממדריכיהם.

בהתחלת קיץ 1947 עזבנו או המעון לקראת העליה לארץ. התרכזנו במחנה פונקזנה ליד מינכן. כאן נפגשנו עם קבוצה גדולה של ילדים ונוער משאונשטיין. כולם היו יוצאי פולין. הכרתי את מדריכיהם: יעקב המר, ברכה גולובינציל, ישראל זוברמן, וחיש מהר נוצרו בינינו יחסי ידידות והבנה.

בטרם יציאה, הגיעו אלינו לפונקזנה יוכבד פריימן ז"ל, שליחה מהארץ ומנהלת

המעון של שאונשטיין וכן דוד לוי ז"ל. הוחלט על איחוד שתי הקבוצות לקבוצה אחת שתקרא "אחווה".

ממינכן יצאנו ברכבת לצרפת. היינו במחנה בנדולי שעל שפת הים, בריווירה הצרפתית מכאן עלינו על "אקסודוס" – יציאת אירופה תש"ז. על דרכה של "אקסודוס" סיפרתי בספרי "מיסופים וסער" – בהוצאת משרד הביטחון – ההוצאה לאור, תשמ"ה.

בעת שהותנו בספינת הגירוש "אוישן ויגור", בדרך מחופי הארץ אל נמל המבורג שבגרמניה, התחברה אל קבוצתנו קבוצה אחרת של חברי "גורדוניה". כעשרה בני נוער ואתם מדריך שיצאו מאחד המעונות שבצרפת בין חברי קבוצה זאת לבין חברי "אחווה" נתקמו יחסי ידידות הדוקים והם נעשו לבני בית במחיצתנו. מדריכם ביקש ממני לצרפם אלינו, כי קשה עליו המשימה מסיבות משפחתיות (הוא היה אדם נשוי, בעוד שכולנו רווקים) והוא מבקש להשתחרר מהעול שנטל על עצמו בצאתו מצרפת. יעקב המר ואנוכי הסכמנו לכך בלב שלם. הקבוצה נקלטה בתוכנו, ואת המשך הדרך עשתה אתנו יחד.

חניכי קבוצת הנוער, בהגיעם ארצה, השתלבו במערכות צה"ל ולקחו חלק פעיל בקרבות מלחמת השחרור ולאחר מכן בכל תחומי העשייה ושטחי הפעולה של המדינה. חלק מהם נפל במלחמות ישראל, ביניהם גם טייס. אחדים נפלו במעשי הסרור הערבי ואחדים גם נפטרו באיבם. בריאותם שנפגעה בתקופת הילדות נתנה אותותיה בהתבגרותם. יהי זכרם ברוך.

פתבי ילדינו ניצולי השואה לאחר הפלגתם צ"אקסודוס" – עדות ועיון

בתחילת חודש נובמבר 1947 הועברו מעפילי ספינת "אקסודוס" – יציאת אירופה תש"ז מהמחנה הארעי שלהם (פפנדורף ע"י ליבק, גרמניה) אל מחנה אחר שבתוך העיר אמדן איזור הכיבוש הבריטי.

הייתי מדריך ומורה של חברת נוער גדולה ויחד עם עוד מדריכים עשינו דרכנו מהעיר שצ'צ'ין שבפולין, דרך צ'כיה, גרמניה לעבר חופיה הדרומים של צרפת בפורט סט עלינו על ה"פרזידנט גרפילד" לימים "אקסודוס" ועברנו את כל שלבי מסעה ונדודיה עד לגירושנו בחזרה לגרמניה לנמל המבורג.

שמחנו לעזוב את מחנה הפחונים של פפנדורף עקב החורף הקרב, ובמבנים הגדולים של אמדן, בסיס צבאי גרמני לשעבר, מצאנו מקלט ארעי לחורף עד שיגיע תורנו ונצא

שוב בדרכים המובילות לארץ-ישראל. השתדלנו להעניק לחיינו, במידת האפשר, צביון של יציבות, למרות, ועל-אף, תנאי הצפיפות של המחנה. בעלית הגג של אחד הבלוקים הריקים והזנוחים איתרנו מקום לכיתות בית ספר, ועם עוד כמה ידידים התחלנו במתן שיעורים לעברית, תנ"ך ומולדת. על אירוע זה שהיה לו חשיבות מרובה לנוער בחיים החדגוניים והקודרים של המחנה, רשמתי בזמנו ביומני:

16 בנובמבר 1947. התחילו השיעורים בבית הספר, כל זה תודות ליוזמה של מ. גלזר, המורה העברי הקשיש. הוא מגלם בדמותו את האישיות האידיאלית של המחנך העברי. מעטים מהם נשארו בחיים. הם היו הנכשלים במאבק הפיסי לקיומם, והראשונים שחוסלו בחרבו של המשחית. אני מסתכל על המורה גלזר ועולים בזכרוני קווי האופי של אבי היקר, המורה והמחנך שאבד למשפחתו ולא רק לה. גלזר אירגן את עבודת הניקוי של החדרים, במו ידיו התקין את המנעולים לדלתות. הוא זה שהולך מכיתה לכיתה להודיע על תחילת השיעור ועל סיומו. הוא זה שמלמד. היום היה רק שיעור אחד, עברית. לתלמידים הקבועים שלי נוספה קבוצה גדולה מ"הנוער הציוני". רבים מהם עמדו על רגליהם כי הם לא הביאו עמם ספסלים.

ילדי בית הספר היו מכל גוני הקשת של התנועות הציוניות שאיכלסו את "אקסודוס" וגם ילדים שהיו עם הוריהם ולא השתייכו לתנועה מוגדרת כלשהי אך אלה היו מועטים.

ינואר 1948. החורף בעיצומו, אני רושם ביומני:

שלג מכסה את שטח המחנה ואת המרחבים שמחוץ לו. קורה שבזמן ההפסקה בבית הספר, אני בחדר הכיתה שבעלית הגג של הבניין, מסתכל רגעים ארוכים באשנב על שטחי הלובן שבחוץ, על מראה החורף הגרמני באוסט פיצרלאנד. הוא אחר מאשר החורף הסיבירי. קורה ואינני ידע למה עוגמה ממלאת לבי.

באחד השיעורים ביקשתי מתלמידי לכתוב "עבודה מחלקתית" קצרה. הנושא "דף מיזמני" והוא על מקרה שקרה, שנחרת בזכרון. לא הגבלתי אותם בזמן. שליטתם בלשון העברית לא היתה שווה אך הם למדו אותה כבר בתקופה שלפני עלייתם ל"אקסודוס" וגם בספינה גופה ובספינת הגירוש הבריטית תופעה מעניינת לכשעצמה הדורשת התייחסות נפרדת. הקורא בכתביהם יוכח בקלות בשוני שברמת ידיעותיהם, דבר שהכביד מאד על עבודתו של המורה. ביניהם הם דיברו בבלייל לשונות יידיש, פולנית, רוסיית, הונגרית ורומנית, אך העברית הסתמנה כמגשרת ומאחדת.

תאריך כתיבת החיבור, כפי שרובם מציינים על דף הנייר שקיבלו (היה מחסור גדול במחברות), הוא 2 בפברואר 1948. מאז הורדת המעפילים על-ידי הבריטים בנמל המבורג עברו פחות מחמישה חודשים.

החוויות של המסע בים, מראה הארץ שנגלתה בפניהם ואליה לא באו, הטראומה של ההורדה בהמבורג והחוויות שבדרך, עדיין חיו בזכרונם והאפילו על סיוטים ומאורעות אפלים בחייהם שקדמו למסע הזה. נראה שהתנתקנו מהם ולו זמנית. מכאן ברור שחלקם הגדול בחר בנושא שרק לאחרונה התנסו בו.

לאחר קבלת העבודות מהתלמידים תיקנתי את שגיאות הכתיב שנפלו בהן, אך כמעט ולא נגעתי בשיבושי הטיגנון והלשון. בהכללתן במסגרת מאמרי זה אני מגיש אותן כמקורן.

כחמישים שנה שמורים דפים אלה אצלי ולא ידוע לי בעת כתיבת דברים אלה על גורל רוב מחבריהן. ברור לי כי רובם ככולם הגיעו לישראל תוך כדי מלחמת העצמאות ובשנה הראשונה להקמת המדינה, כפי שהובטח לנו על-ידי שליחי ה"הגנה" בעת שהותנו במכלאות הספינות הבריטיות בחופי דרום צרפת. הם הגיעו ילדים, נערים ונערות והשתלבו במערכות העם והמדינה, בכל שטחי פעולותיה ושלבי צמיחתה. חלקם נפל במלחמות ישראל. לא כולם הגיעו עד הנה. יהיו נא דברי אלה ציון לזכרם היקר של כל אלה הידועים לי ושאינם ידועים לי.

להלן הרשימה של מחברי "דף מיומן" בפירוט שמותיהם והגדרת הנושא כפי שהם צוינו בכותרת העמוד.

"דף מיומן"

נכתב על-ידי ילדים בתחילת חודש פברואר 1948 במחנה "אקסדוס" באמזן, גרמניה.

1. איינהורן שמואל – עליה לארץ ישראל.
2. אפלבאום משה – על חופי ארצינו.
3. אסתר – דף מיומן.
4. איינשטיין צבי – הזמן שביליתי בפריס.
5. בוימן בינה – מימי ילדותי.
6. בוימן צבי – היום הראשון של המלחמה.
7. בליק ציפורה – דרכנו באנייה יציאת אירופה תש"ז.
8. בונסובר מרים – המקרה הכי חשוב בחיי.
9. בוגיביץ הניה – בנמל חיפה.
10. ביבר מיכאל – טיול למוזיאון של פסלים צבאיים.

11. גוטמן דוד – זכרונות מימי ילדותי.
12. גוטליב לאה – זכרונותי מהדרך באקסדזס.
13. גנחוביץ ישראל – זכרונותי מהדרך לארץ (אכזריותה של הממשלה האנגלית).
14. גרדזנסקה חביבה – חיי בגלות עד היום.
15. בולמן בצלאל – הלאה, הלאה.
16. ברגשטיין רות – דף מיומן.
17. הופמן יהודה – כף גריסין.
18. זליכובסקי אברהם – זכרונות.
19. טלר – נוסע אני לארץ.
20. ליכטנפכט אביגדור – הירידה בהמבורג.
21. לוי יעקב – נסיעתנו על אניית מעפילים "יציאת אירופה תש"ז".
22. לובשסקה רחל – רגשותי על חופי מולדתי.
23. מונק צבי – דף מיומני.
24. מקלר אלי – בדרך לארץ זבת חלב ודבש.
25. מקלר חנה – יום אחד שנשאר בזכרוני מהנסיעה על פני הים.
26. פוסשניק מרים – צעקה בלילה באניית אוישן ויגור.
27. פיינשטיין אלתר – לאן? (הגירוש האחרון).
28. פייר מרדכי – אסוני.
29. ציפר ציפורה – הפרידה העצובה.
30. קרנצבורג מרים – רגשותי מימי העפלה.
31. רזו עדה – יום אחרון על אניית הגירוש.
32. רויזנר שלמה – דרכי לארץ ישראל.
33. רזל – המקרה הכי חשוב בחיי.
34. שמואל רייך – הרגש שלי ביום הגדול.
35. שטוק שרה – מה שעברתי בזמן שלטון הגרמנים.
36. שרייבר אליהו – תקופת המלחמה 1939 – 1948.
37. שכטר טומה – הלילה האחרון ביציאת אירופה תש"ז.
38. שלכטר מרים – הזמן שביליתי במנותליסון.

משואה

קובץ שנתי לתודעת השואה והגבורה

כרך כ"ה

משואה, יד לחברי תנועות נוער ציוניות בשואה ובמרי
המכון ללימודי השואה

תל-יצחק, ניסן תשנ"ז - אפריל 1997